

*Василь Васильович Ягунов,
доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту ПТО НАПН України*

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

METHODOLOGY OF MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TECHNICAL EDUCATION IN UKRAINE

У статті проаналізовано методологію модернізації системи ПТО в Україні, виокремлено основні проблеми професійної педагогіки, які потребують комплексного та системно методологічного дослідження. Зокрема необхідно вирішити такі педагогічні завдання: концептуально визначитися з модернізаційними процесами в освіті, у тому числі й професійно-технічній, тобто має бути концепція модернізації системи ПТО в Україні та її стратегічний напрям; визначитися педагогічним змістом поняття «модернізація освіти» та чітко визначити його проблемне поле; дати теоретичне обґрунтування цілей, завдань і принципів модернізації ПТО та опрацювати критерії та показники її оцінювання; опрацювати методичне забезпечення та супроводження модернізаційних процесів у системі ПТО; визначитися організаційно-педагогічними заходами в системі ПТО, без яких її модернізувати не можна; з'ясувати кадровий аспект проведення модернізації системи ПТО; дати відповідь: що має бути результатом модернізації, тобто слід відійти від гасел.

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІОНАЛЬНО- ТЕХНІЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье проанализировано методология модернизации системы ПТО в Украине, выделено основные проблемы профессиональной педагогики, которые требуют комплексного и системного исследования. В частности необходимо решать такие педагогические задачи: концептуально определиться с модернизационными процессами в образовании, в том числе профессионально-технического, то есть должна быть концепция модернизации системы ПТО в Украине и её стратегическое направление; определиться педагогическим содержанием понятия «модернизация образования» и чётко определить его проблемное поле; дать теоретическое обоснование целей, заданий и принципов модернизации системы ПТО и обработать критерии и показатели её оценивания; разработать методическое обеспечение и сопровождение модернизационных процессов в системе ПТО; определиться организационно-педагогическими мероприятиями в системе

ПТО, без которых её модернизировать невозможно; выяснить кадровый аспект модернизации системы ПТО; дать ответ на вопрос: что должен быть результатом модернизации, то есть следует отойти от лозунгов.

Актуальність статті. Однією вирішальних умов модернізації економічного базису нашої держави залишається її кадрове забезпечення, яке має успішно вирішувати система ПТО України. Але, як показує вітчизняний досвід, вона на сьогоднішній день не в повною мірою впорається цим завданням. Тут насамперед має місце фрагментарність системи ПТО, брак інституціональних умов для кооперації з роботодавцями, слабкий зв'язок між ПТНЗ і виробництвом. Отже, система ПТО потребує серйозної реорганізації, яку слід спрямувати на створення гнучкої, орієнтованої на ринок праці, системи професійно-технічної підготовки майбутніх суб'єктів професійної діяльності для виробництва. «Тільки залучення соціальних партнерів до процесу формування та реалізації системних змін, спрямованих на модернізацію професійно-технічної освіти та впровадження нових механізмів її взаємодії з світом праці дадуть позитивні результати по формуванню професійно-технічної освіти» [4], – наголошував генеральний директор Федерації роботодавців України Василь Надрага, а нині перший заступник Міністра соціальної політики України.

Низька критичних аспектів щодо ПТО України пролунали на засіданні Комітету Верховної Ради України по питанням науки та освіти 4.06.2008 р. під час заслуховування інформації про виконання Міністерством освіти і науки України та Академією педагогічних наук України Закону України «Про професійно-технічну освіту». Особлива увага була зосереджена на науково-методичному забезпеченні ПТО, впровадженні у навчально-виробничий процес сучасних досягнень науки, техніки, сучасних технологій, передового досвіду та інноваційних педагогічних технологій. Зокрема, були виокремлені такі проблеми в системі ПТО:

- Концепція розвитку професійно-технічної освіти та Закон України «Про професійно-технічну освіту» потребують в терміновому науковому обґрунтуванні, оновленні та в новій редакції;

- відсутнє наукове обґрунтування інтегрування системи ПТО в європейській освітній простір в рамках Копенгагенського процесу;

- не опрацьована модель національної системи кваліфікацій;

- не опрацьований процес формування трудових ресурсів держави; зокрема, на ринку праці відчувається дефіцит кваліфікованих працівників;

- не має чіткої взаємодії центральних органів влади, підприємств, організацій і навчальних закладів при формуванні державного замовлення на підготовку відповідних фахівців, що спричиняє тільки зростання кількості безробітних в Україні;

- відсутня концептуальна основа розвитку економічної складової розвитку системи ПТО, сучасної методики розрахунку вартості підготовки кваліфікованих працівників у ПТНЗ;

– відстають обсяги та темпи видання підручників і навчальних посібників для ПТНЗ; наприклад, за останні 10 років із понад 200 професій не видано жодного підручника, а науково-методична література не видається взагалі;

– незадовільний стан модернізації матеріально-технічної бази ПТНЗ (наприклад, за останні 16 років практично не відбувається відновлення основних фондів за рахунок державного бюджету; відповідно, 95-96% устаткування та навчальна техніка застаріла чи взагалі не за своїм технічним станом не може експлуатуватися) тощо [10].

Наслідком такого стану є те, що, з одного боку, підвищилися вимоги до якості професійної підготовленості молодих фахівців та їх професіоналізму та компетентності, а з іншого боку – система ПТО не в повною міру може забезпечувати конкурентоздатність своїх випускників на ринку праці, оскільки працедавці не довіряють рівню кваліфікації випускників ПТНЗ. Водночас альтернативи не має, оскільки тільки система ПТО має відіграти вирішальну роль у реалізації державної політики в сфері забезпечення матеріального та духовного виробництва компетентними та кваліфікованими робітничими кадрами. Особливо кадровий голод відчуваємо останні десятиріччя, що пов'язано суттєвими упущеннями щодо керівництва системою ПТО.

Тут можна звернутися до позитивного досвіду РФ, керівники якої ці проблеми намагаються вирішити шляхом модернізації системи ПТО. У цілому можна наголошувати, що за останні 20 років у РФ послідовно проводиться державна політика модернізації системи ПТО, яка пройшла на сьогоднішній день свій початковий етап. Її було спрямовано на відновлення і розвиток шляхом виводу зі стану кризи на рівень сучасних розвинених країн, раціонального сполучення державної та недержавної систем освіти, проведення реформ з переходом до горизонтальних структур управління на базі провідних університетів, забезпечення якості професійної освіти та професійної підготовки фахівців на основі застосування дистанційних і мультимедійних технологій і засобів навчання, забезпечення безплатної середньої професійної освіти. Аналіз цього досвіду дає можливість побачити спільне і відмінне в наших системах ПТО, а певні його аспекти можна використовувати в процесі модернізації вітчизняної системи ПТО, оскільки багато наших проблем у системі ПТО мають спільні коріння, загальні риси, характерні тенденції та універсальні шляхи вирішення в силу насамперед історичних об'єктивних обставин.

Насамперед, проблему модернізації вітчизняної системи ПТО слід вирішувати комплексно, оскільки її тільки зусиллями тільки самих суб'єктів ПТО не можна вирішити в силу різних суб'єктивних і насамперед об'єктивних обставин. Як відомо, з одного боку, жодна система не здатна тільки своїми зусиллями реформуватися, а з іншого – ця проблема комплексна і потребує комплексного державного вирішення – правового, організаційно-адміністративного, фінансово-економічного, соціально-культурного, кадрового, методологічного, теоретичного та методичного. Як

бачимо, тільки кадровий (частково), методологічний, теоретичний і методичний являються безпосередньо педагогічними заходами, а правовий, організаційно-адміністративний, фінансово-економічний, соціально-культурний безпосередньо та кадровий частково являються прерогативою суб'єктів державної політики, які педагогіки та суб'єкти ПТО, практично, не можуть вирішити, оскільки для цього у них не має відповідних компетенцій. Як показує досвід реформування різних систем освіти, не можна їх вирішувати без правового, організаційно-адміністративного, фінансово-економічного, соціально-культурного та кадрового забезпечення та супроводження з боку суб'єктів державного управління. Сьогоднішній стан вітчизняної системи ПТО є яскравим підтвердженням такого критичного висловлювання.

Мета статті – проаналізувати методологічні проблеми модернізації системи ПТО в Україні, виокремити основні педагогічні проблеми, які потребують комплексного та системно дослідження та вирішення.

Аналіз результатів останніх досліджень і виклад дослідницького матеріалу. Для комплексного вирішення проблеми модернізації вітчизняної системи ПТО необхідно на методологічному рівні обґрунтувати її методологію, дати часткові відповіді основних напрямів її забезпечення. Але, насамперед необхідно отримати методологічне підґрунтя самому поняттю «модернізація системи ПТО», оскільки навіть аналіз російського досвіду показує, що вони не мають такого підґрунтя. Хоча маються низька докторських і кандидатських дисертацій з цієї проблеми (О.М. Аг-оол [1], П.В. Кирилов [7], Б.С. Ліпшиц [12], І.О.Панферова [15] та ін.). Зокрема, в монографії П.В. Кириллова в історичному аспекті проаналізований досвід модернізації професійної освіти Росії з 1987 року по 2007 рік [7], але і в ній відсутній методологічний аспект.

Нами на основі дисертаційного фонду Національної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського проаналізовані дисертації з проблеми модернізації освіти, які написані вітчизняними науковцями. На жаль, у вітчизняній педагогічній науці таких дисертаційних досліджень обмаль. Зокрема, це – дисертації О.А. Бочарової та С.В. Павлюка, які стосуються модернізаційних процесів в освітніх системах інших країн, докторська дисертація В.Ю. Ковальчук, яка стосується модернізації професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя, та кандидатська дисертація Б. Адабашева – модернізації змісту професійної підготовки робітників у профтехучилищах будівельного профілю.

Наприклад, в дисертації О.А. Бочарової проаналізовано теоретичні засади модернізації ВНЗ у Франції, основні етапи еволюції системи вищої освіти, також описано структуру ВНЗ у Франції, особливості системи вищої освіти країни [3].

Певний інтерес представляє дисертація С.В. Павлюк, в якій уперше системно-історично та науково-теоретично досліджено особливості створення, розвитку та модернізації народної освіти на східних німецьких землях, соціально-економічні умови та законодавчу базу, що є підґрунтям

для модернізації системи освіти єдиної Німеччини. Висвітлено теорію та практику трансформації ідеологізованої тоталітарної народної освіти Німецької Демократичної Республіки в європейську та християнсько-демократичну освітню систему сучасної Німеччини, а також сформульовано пропозиції системного використання в Україні німецького досвіду з метою розвитку загальної та професійної освіти [14].

У дисертації Б. Адабашева вперше розкрито вплив технічного прогресу у технології будівельних робіт на особливості професійної підготовки майбутніх робітників-будівельників для виконання опоряджувальних робіт [2].

Дисертація В.Ю. Ковальчук стосується модернізаційного аналізу процесу професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя на основі вимог до фахівця в сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві, що адекватно реагує на виклики сучасної глобалізації [9].

На основі аналізу дисертаційної бази з досліджуваної проблеми, а також узагальнення та систематизації наявних дисертацій можна зробити низьку узагальнюючих висновків.

По-перше, має місце несвідоме усвідомлення з боку окремих науковців необхідності модернізації всіх рівнів освіти в Україні, оскільки кількість педагогічних дисертаційний та їх проблемне поле надзвичайно вузьке та від гасел, практично, не відходять. А ті дисертації, які є, практично, модернізаційні процеси не зачіпають, а модернізацію використовують тільки для маскування певних своїх дослідницьких дій чи надання своїй дисертації актуальності та своєчасності.

По-друге, не має системного педагогічного бачення модернізаційних процесів на різних рівнях освіти, у тому числі й професійно-технічній. Наприклад, дисертація Б. Адабашева, маючи назву «Модернізація змісту професійної підготовки робітників у профтехучилищах будівельного профілю», навіть у змісті дисертації не має параграфу, який був би спрямований на розкриття проблем і проблемних ситуацій, які пов'язані з модернізацією змісту професійної підготовки робітників у ПТНЗ будівельного профілю в сучасних умовах в Україні. Відповідно, у науковій новизні також немає такого аспекту [2].

По-третє, навіть докторські дисертації не містять методологічного обґрунтування проблеми модернізації освіти в Україні.

По-четверте, аналіз змісту цих дисертацій показує, що вони не пропонують комплексного підходу до модернізації освіти в Україні, а зачіпають тільки окремі педагогічні заходи. Зрозуміло, таким чином проблему модернізації не вирішити. Наприклад, досвід РФ показує, що тут має бути підтримка найвищих посадових осіб держави [5], прийнята відповідна нормативна база [6], ухвалена відповідна концепція [11]. Хоча, позитивні зрушення у цьому аспекті в Україні також мають. Уряд України на своєму засіданні 27.08.2010 р. прийняло низьку рішень, які спрямовані на розвиток професійно-технічної освіти в Україні [16].

Зокрема, були схвалені такі документи:

- Концепцію Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 рр., в якій передбачено створення сприятливих умов для якісної підготовки робітничих кадрів у відповідності з пріоритетами державної соціально-економічної політики;

- Порядок працевлаштування випускників ПТНЗ, підготовка яких відбувалася на державне замовлення;

- внесено зміни у постанову «Про порядок надання робочих місць для проходження учнями, слухачами професійно-технічних навчальних закладів виробничого навчання та виробничої практики»;

- схвалені зміни до окремих законів України, які дозволяють вдосконалювати управління ПТО шляхом впровадження багатоканального фінансування ПТНЗ, залучення до підготовки робітничих кадрів місцеві органи виконавчої влади і органів місцевого самоуправління.

Усі ці заходи пропонуються за рахунок:

- модернізації системи забезпечення якості ПТО;

- диверсифікації фінансування ПТО;

- покращення матеріально-технічного забезпечення ПТНЗ;

- підсилення ролі місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоуправління;

- залучення інвестицій суб'єктів господарювання у процес підготовки кваліфікованих кадрів;

- підсилення соціального захисту суб'єктів педагогічного процесу.

Таким чином, аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців, зусиль уряду України показує, що, з одного боку, усвідомлення проблеми модернізації системи ПТО в Україні є, а з іншого – проблема її модернізації залишається переважно, на жаль, на рівні гасел в силу невирішеності насамперед фінансування цих заходів.

Нагальними на сьогоднішній день є такі заходи:

- ринкова економіка передбачає наявність сучасної державної освітньої політики, яка передбачає формування нового підходу до професійної освіти – як до соціального інституту, який створює сприятливі умови для розвитку особистості в відповідності з її потребами та схильностями. Наприклад, у РФ такий підхід є ключовою для діяльності наукових центрів по розвитку професійної освіти та визначає зміст державної стратегії в області ПТО на початку XXI століття [7];

- слід відмовитися від технократичної парадигми професійної освіти на користь її гуманітаризації та професіоналізації: відійти від формування вузькопрофесійних знань, навичок і вмінь до розвитку в учнів ПТНЗ здатностей до навчальної діяльності, до самоосвіти та до кваліфікованого труда в сучасному ринку праці;

- модернізація ПТО слід сприймати як одну із важливих умов соціально-економічної модернізації держави у цілому та її включення в міжнародний економічний простір [8];

– системне реагування системи ПТО на потребі економіки та соціальної сфери суспільства шляхом її диверсифікації та рекурентності (функція, яка викликає самого себе, чи теорія самоорганізації, чи той, що повертається – то, що дає змогу знайти значення якоїсь величини за допомогою раніше знайдених інших значень тієї самої величини) тощо.

Отже, відсутній методологічний аналіз проблеми модернізації освіти, несформована її поняттєво-категоріальна система. Зокрема, у вітчизняних і російських педагогічних словниках відсутній термін «модернізація освіти» як педагогічна категорія, а в «Новому тлумачному словнику української мови» взагалі відсутній термін «модернізація». Тільки в «Словнику іншомовних слів» є коротке тлумачення цього поняття: «Модернізація [<франц. modernization – оновлення] – удосконалення, зміна, які відповідають вимогам сучасності» [17, с. 649].

На основі вищевикладеного можна зробити певні **висновки** для педагогічних досліджень у системі ПТО України.

По-перше, слід визначитися педагогічним змістом поняття «модернізація освіти» та чітко визначити його проблемне поле. Аналіз провідних проблем системи ПТО показує, що основними серед них є такі: негнучкість її стандартів; відсутність чіткості та конкретності до основних професійних і фахових компетентностей випускників системи ПТО; наявність системного супротиву до кардинальних змін самих суб'єктів системи ПТО, оскільки вона існує сама по собі та ринок праці – сам по собі; недостатнє фінансування з боку держави системи ПТО. Відповідно поняття «модернізація ПТО» слід безпосередньо пов'язати з цими проблемами.

По-друге, концептуально визначитися з модернізаційними процесами в освіті, у тому числі й професійно-технічній, тобто має бути концепція модернізації системи ПТО в Україні та її стратегічний напрям, який має бути ієрархічним, включати як систему загальноосвітньої школи, систему ПТО та систему вищої професійної освіти, розставити між ними чіткі акценти, показати динамічність, ієрархічність, перспективність, мобільність і гнучкість, залишаючи широке поле для маневру випускникам системи ПТО.

По-третє, дати теоретичне обґрунтування цілей, завдань і принципів модернізації ПТО та опрацювати критерії та показники її оцінювання. Для цього слід залучати незацікавлених фахівців, а також впроваджувати досвід провідних країн світу.

Основна мета модернізації ПТО має бути пов'язана з головною вимогою до неї: підготувати такого випускника, який здатний самоактуалізуватися на ниві професійної діяльності в ринкових умовах, своєчасно реагувати на зміни ринку праці та бути мобільним у професійному плані. Отже, традиційні професійні фахові знання, навички та вміння для випускників ПТНЗ на сьогодні вкрай недостатньо, а для них важливо здатність вчитися протягом професійної діяльності, здатність своєчасно реагувати на зміни ринку праці та вдосконалювати свою професійну та фахову компетентність, а при необхідності – змінювати свій фах.

Відповідно, по новому формулюються і завдання системи ПТО:

1) формувати такого суб'єкта професійної діяльності, на який є попит на ринку праці;

2) забезпечення професійної мобільності випускників ПТНЗ шляхом надання їм можливості отримання неперервної професійної освіти, своєчасно реагуючи на зміни ринку праці, економіки, науково-технічного прогресу та вимог роботодавців.

Відповідно, головними принципами модернізації ПТО мають бути:

– суб'єктна спрямованість, тобто формування суб'єкта професійної діяльності, здатного суб'єктно самоактуалізуватися в складних ринкових умовах;

– професійна спрямованість, тобто чітко визначити перелік посадових компетенцій і підготувати випускника згідно з ними до їх успішного розв'язання;

– фахова спрямованість, тобто суттєва увага має бути звернена на формування фахової компетентності; отже, здійснювати підготовку не взагалі, а до реалізації конкретних посадових компетенцій;

– гуманізм і гуманітаризм, тобто повага до особистості майбутнього фахівця та його фундаментальних прав і свобод.

Безумовно, це не означає відмову від традиційних принципів, які не суперечать вищевикладеним принципам та досить успішно застосовуються нині у системі ПТО.

По-четверте, необхідно опрацювати методичне забезпечення та супроводження модернізаційних процесів у системі ПТО. Це одне з найскладніших завдань, оскільки в нашій державі з концепціями та теоретичними обґрунтуваннями, як правило, все гаразд, а проблеми починаються, як правило, там, де потрібні конкретні методичні заходи. Тут, безумовно, потрібні педагогічні інновації, повага до праці педагога системи ПТО з боку держави, соціальний захист випускника ПТНЗ, а сама система ПТО має бути адекватною сучасним вимогам ринку праці тощо. Найголовніше ці заходи мають бути підтримані організаційними, фінансовими та матеріальними заходами з боку держави.

По-п'яте, слід визначитися організаційно-педагогічними заходами в системі ПТО, без яких її модернізувати не можна. Останні десятиріччя в Україні характеризуються появою професійних навчальних закладів підвищеного попиту – ліцеїв, коледжів, вищих професійних училищ тощо. Такий підхід досить влучний, який забезпечує ієрархічність отримання особою професійної освіти. Але їх слід привести до вимог української економіки, а не зайнятися гонитвою за популярністю. Але умовою їх динамічного та стійкого функціонування та розвитку є: створення правових і фінансово-економічних гарантій розвитку всіх закладів системи ПТО, а не тільки обраних; забезпечення широкого інформаційного поля для освітніх інновацій, які мають бути не інноваціями для інновацій, а відповідати як потребам майбутнього фахівця, так і потребам економіки та ринку праці; удосконалення педагогічного менеджменту, оптимальний розподіл управлінських функцій між центральними установами, обласними органами

та керівництвом ПТНЗ, тобто децентралізація управління системою ПТО. Водночас не викликає сумніву, що досвід інноваційних ПТНЗ слід підтримувати, оскільки вони демонструють найкращі шляхи, форми, засоби та напрями модернізації професійно-технічних навчальних закладів у сучасних умовах. Особливо хотілося б наголошувати на децентралізації управління системою ПТО, яка дає можливість оптимально розподілити компетенції між центральними органами виконавчої влади та обласними органами влади. Тут треба знайти золоту середину, оскільки перевага на будь-який бік тільки шкодить загальній справі.

По-шосте, для модернізації системи ПТО необхідні комплексні та системні дослідження, у тому числі в масштабі держави. Ось тут для науковців відкривається широке поле для проведення педагогічних досліджень. Безумовно, координатором і центром таких досліджень має стати Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, який також має уточнити свою організаційно-штатну структуру, виходячи з таких завдань, визначити на перспективу тематику своїх наукових досліджень.

По-сьоме, необхідно з'ясувати кадровий аспект проведення модернізації системи ПТО. Одне з найчутливіших ланок – це кадри, насамперед наукові кадри високої кваліфікації. Тут знову проблемних питань більше, ніж позитивних відповідей.

По-восьме, дати відповідь: що має бути результатом модернізації, тобто слід відійти від гасел. Безумовно, насамперед має піднятися престиж ПТО в Україні, слід формувати творчого суб'єкта професійної діяльності – випускника системи ПТО, який володіє сучасними виробними технологіями, професійно мобільний і здатний швидко адаптуватися до ринкових умов професійної діяльності. Головний критерій – це конкурентоздатність випускника ПТНЗ, який професійно і фахово компетентний, суб'єктно та психологічно готовий і здатний працювати в умовах ринкової економіки.

Для цього в системі НАПН України має бути організований педагогічний моніторинг за тими процесами, які відбуваються в системі ПТО. На сьогоднішній день ця проблема практично не усвідомлена суб'єктами управління ПТО, оскільки та інформація, яку вони мають, часто має суб'єктивний і фрагментарний характер. У зв'язку з цим багато проблем, які мають у системі ПТО, системно та комплексно не усвідомлюються і не сприймаються, а наукові дослідження, як правило, охоплюють не стратегічні напрями розвитку системи ПТО, а друго- і третєрядні проблемні ситуації. Відповідно, необхідно розробити об'єктивні критерії та показники оцінювання діяльності як окремих ПТНЗ, так і підсистем системи ПТО в Україні в цілому.

Отже, ці проблемні ситуації є **перспективними напрямками подальших наукових пошуків** у галузі ПТО в Україні.

Література

1. Аг-оол Е.М. Модернизация школьного физкультурного образования в Республике Тыва на основе учета особенностей физического и моторного

развития коренного населения и национально-региональных традиций двигательной активности : диссертация ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Аг-оол Елена Михайловна. – Малаховка: Московская государственная академия физической культуры, 2009. – 430 с.:

2. Адабашев Б. Модернізація змісту професійної підготовки робітників у профтехучилищах будівельного профілю: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 [Електронний ресурс] / Б. Адабашев; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. — Вінниця, 2007. — 20 с. — укр. — Назва з титул. екрану.

3. Бочарова О.А. Модернізація вищої школи у сучасній Франції: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 [Електронний ресурс] / О.А. Бочарова; Ін-т вищ. освіти АПН України. — К., 2006. — 20 с. — укр. — Назва з титул. екрану.

4. В Украине назрела необходимость системных изменений профессионально-технического образования — Режим доступа до журн.: <http://vkurse.ua/educations/professionalno-tekhnicheskogo-obrazovaniya.html>

5. Выступление Президента Российской Федерации В.В.Путина на заседании Государственного Совета Российской Федерации — Режим доступа до журн.: <http://www.emomi.com/download/sadovnichiy/putin.htm>

6. Закон Российской Федерации «Об образовании» // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1992. – № 30. – Ст. 1797.

7. Кириллов П.В. Исторический опыт модернизации профессионального образования в России. 1987-2005 гг. – Волгоград: Колледж, 2007. – 320 с.

8. Клячко Татьяна. Модернизация российского образования: проблемы и решения. — Режим доступа до журн.: <http://www.strana-oz.ru/?numid=3&article=169>

9. Ковальчук В.Ю. Модернізація професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 [Електронний ресурс] / В.Ю. Ковальчук; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2006. — 35 с. — укр. — Назва з титул. екрану.

10. Комитет ВР Украины по вопросам образования заслушал отчет о выполнении ЗУ "О профессионально-техническом образовании". — Режим доступа до журн.: http://www.osvita.org.ua/news/36954_ru.html

11. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года (одобрена распоряжением правительства Российской Федерации от 29 декабря 2001г. №1756-р.) — Режим доступа до журн.: http://www.umosudexp.ru/of_doc/prikaz/393.htm

12. Липшиц Б.С. Российская система образования: проблемы модернизации в контексте глобализационных вызовов: диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук : 09.00.11 – социальная философия / Б.С. Липшиц. – Краснодар, 2006. – 148 с.

13. Национальная доктрина образования в Российской Федерации: Постановление Правительства Российской Федерации от 4 октября 2000 г. № 751 // Бюллетень Министерства образования РФ. – 2000. – № 11. – С.3-13.

14. Павлюк С.В. Модернізація освітньої системи в східних землях Німеччини (1945-2007 рр.): спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки: [Електронний ресурс] / С.В. Павлюк; Київ. міськ. пед. ун-т ім. Б.Д.Грінченка. — К., 2009. — 16 с. — укр. — Назва з титул. екрану.

15. Панферова И.А. Модернизация педагогического образования на основе мониторинга знаний студентов вуза : диссертация ... канд. пед. наук : 13.00.01/ И.А. Панферова . – Оренбург, 2005. – 202 с.

16. Правительство на своем заседании 27 августа 2010 года принял ряд решений, направленных на развитие профессионально-технического образования в Украине. — Режим доступа до журн.: <http://chaspiк.pp.ua/node/15572>.

17. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Державна мова і діловодство).